

LUCIENNE DESCHAMPS, *Étude sur la langue de Varron dans les Satires Ménippées*, Tomes I—II, Lille - Paris 1976.

Ἡ μελέτη αὐτή, ἥτις ὑπεβλήθη ὡς ἐναίσιμος διατριβὴ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Bordeaux, ἀποτελεῖ ἐξαντλητικὴν διερεύνησιν τῆς γλώσσης τῶν Μενιππειῶν Σατιρῶν τοῦ Οὐάρωνος καὶ καταλαμβάνει ἕκτασιν 1023 σελίδων εἰς δύο τόμους. Ἐκ τούτων εἰς 673 μὲν σελίδας, εἰς ἃς συμπεριλαμβάνονται οἱ πίνακες καὶ ἡ βιβλιογραφία, ἀναπτύσσεται ἡ κυρίως μελέτη, εἰς ἄλλας 201 περιλαμβάνονται αἱ σημειώσεις πρὸς διασάφησιν τοῦ κειμένου τῆς μελέτης καὶ εἰς 150 τὸ Παράρτημα, περιέχον τὸ κείμενον τῶν Μενιππειῶν Σατιρῶν μετὰ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος αὐτῶν.

Ὁ Οὐάρων ἦτο κατὰ τὸν Κοϊντιλιανὸν «πάντων Ρωμαίων εὐπαιδευτότατος, ἐμπειρότατος δὲ τῆς τε Λατινικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀρχαίας σοφίας ὁλοκλήρου τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων». Εἶχε διατρίψει ἐπὶ ἔτη τινα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐχειρίζετο τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἄριστα. Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος καὶ συνέγραψε περὶ τὰ 70 συγγράμματα γράφων μὲ ὄσσην ταχύτητα καὶ ἐσκέπετο. Ἐσώθησαν μόνον δύο συγγράμματά του καὶ ὀλίγα λείψανα ἐκ τῶν Μενιππειῶν σατιρῶν του.

Αἱ σάτιραι τὰς ὁποίας εἶχε γράψει ἀνήρχοντο εἰς 150, διεσώθησαν ὅμως ἐκ μνητῶν διαφόρων συγγραφέων 590 ἀποσπάσματα, ὧν 579 ἀνήκουν εἰς 93 σατίρας, 11 δὲ ἄλλα εἰς ἀβεβαίον τίτλου σατίρας. Τὰ ἀποσπάσματα εἶναι βραχέα, συνιστάμενα ἕνα μὲν εἰς μίαν λέξιν ἢ δύο ἕως τέσσαρας, ἄλλα δὲ εἰς ἕνα στίχον ἢ δύο καὶ σπανιώτερον περισσοτέρους. Ταῦτα διεσώθησαν κατὰ 95 % ἀπὸ τὸν γραμματικὸν Νόνιον, τὰ λοιπὰ δὲ ἀναφέρονται εἰς ἔργα τοῦ Χαρисиού, Μακροβίου, Πρισκιανοῦ καὶ Αὐλοῦ Γελλίου. Ἡ γραμματολογικὴ παράδοσις φέρει τὴν γλῶσσαν τῶν σατιρῶν ὡς ἀνώμαλον, κρᾶμα ἀρχαϊσμῶν καὶ χυδαϊσμῶν, ἀκριβῶς δὲ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς παρεκίνησε τὴν συγγραφέα νὰ προβῇ εἰς συστηματικὴν ἔρευναν διὰ νὰ δειχθῇ κατὰ πόσον ἡ παλαιόθεν ἐρχομένη κρίσις αὐτῆ εἶναι δικαιολογημένη.

Ἐνα λίαν σημαντικὸν τμῆμα τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖ ἡ ἐν τῷ παραρτήματι (ἐκ σελίδων 150) ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῶν 590 ἀποσπασμάτων τῶν Σατιρῶν μετὰ τοῦ κριτικοῦ τῶν ὑπομνήματος. Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλοῦν. Ἡ συγγραφεὺς προέβη εἰς ἀντιβολὴν τῶν χφφ. τοῦ Νονίου, Πρισκιανοῦ καὶ Μακροβίου, ἅτινα εἶναι πολυάριθμα, συνεβουλεύθη δὲ καὶ πάσας τὰς ἀπὸ τοῦ 1513 ἐκδόσεις τῶν Σατιρῶν καὶ τὰς διορθωτικὰς μελέτας τῶν ἐρευνητῶν. Εἰς τὸ ἔργον τῆς συγκροτήσεως τῶν κειμένων προέβη μὲ συντηρητικότητα. Ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὴν γραφὴν τῶν κωδίκων, ἐφ' ὅσον οὗτοι ἐνεφάνιζον γενικὴν συμφωνίαν, ὅπου ὅμως οὗτοι παρουσίαζον κείμενον ἐφθαρμένον προέβη εἰς ἐπιλογὴν τῆς καλυτέρας κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀναγνώσεως, παρεχομένης εἴτε ὑπὸ κώδικος εἴτε ὑπὸ ἐκδότου ἢ ἄλλου ἐρευνητοῦ. Ἐπὶ 273 διαφόρων ἀναγνώσεων προετιμήθησαν εἰς 188 περιπτώσεις αἱ γράφαι κωδίκων ἔναντι τῶν γραφῶν ἐκδοτῶν, εἰς 32 ὅμως περιπτώσεις προτιμῶνται γράφαι ἐκδοτῶν ἔναντι κωδίκων καὶ εἰς 53 περιπτώσεις προετίμησεν ἡ σ. ἰδίας εἰκασίας, διότι αἱ ὑπάρχουσαι ἢ αἱ προταθεῖσαι γράφαι δὲν ἐκρίθησαν ὑπ' αὐτῆς ἱκανοποιητικαί.

Εἰς ἱκανὰς περιπτώσεις αἱ εἰκασίαι τῆς σ. παρέχουν ἐμφανῶς τὴν ἐντύπωσιν τῆς καλυτέρας ἀποδόσεως τοῦ πρωτοτύπου, εἰς ἄλλας ὅμως τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τῶν κωδδ. κείμενον εἶναι τόσο ἐφθαρμένον ἢ παρηλλαγμένον, ὥστε δυσκόλως δύναται τις νὰ δώσῃ ὀριστικὴν προτίμησιν εἰς τινὰ τῶν διαφόρων προτεινομένων διορθώσεων, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ἀποσπάσματος ἀποτελεῖται ἐξ ὀλίγων λέξεων καὶ δὲν ὑπάρχει βοήθεια ἐκ τῶν συμφορομένων. Ὑπομιμνήσκειται ἐδῶ, ὅτι αἱ μνεῖαι τῶν παλαιῶν συγγραφέων δὲν ἀπεδίδουν αὐ-

τουσίαν τὴν φράσιν τοῦ μνημονευομένου ὑπ' αὐτῶν συγγραφέως, ἀλλὰ προσηρμοσμένην εἰς τοῦ ἰδικοῦ των λόγου τὴν σειρὰν, οἱ δὲ παλαιοὶ γραφεῖς καὶ ἐκδόται προέβαινον εἰς ἀθάϊρετον διόρθωσιν τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ κειμένου καὶ δὲν τὸ παρέδιδον ὡς τὸ παρέλαβον.

Ἡ ἐκδοσις τοῦ κειμένου ἐν τούτοις ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου τούτου, διότι ἡ συγγραφεὺς πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸ κορυφωμα τοῦτο τοῦ ἔργου τῆς, ἠθέλησε νὰ μελετήσῃ τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης τοῦ Οὐάρρωνος, νὰ τὴν ζῆσῃ καὶ νὰ τὴν ἀναλύσῃ γραμματικῶς, συντακτικῶς καὶ ἐκφραστικῶς ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

Οὕτω εἰς τὸ τμήμα τῆς φωνητικῆς ἀναλύσεως ἐξετάζεται ἡ καταγραφή τῶν ἤχων διὰ τῶν σημείων, διὰ νὰ καθορισθῇ, ἂν ὑπάρχῃ ὀρθογραφικὴ διαφορὰ εἰς τὴν γραφὴν τοῦ σοφοῦ γραμματικοῦ, τοῦ προσκεκολλημένου εἰς τὴν γλώσσαν αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως τῶν σατιρῶν, ὁ ὁποῖος γράφει διὰ νὰ ἀρέσῃ ἢ νὰ τέρψῃ μὲ ὕφος πότε ἀρχαῖζον, πότε ἑλληνίζον καὶ πότε οἰκεῖον πρὸς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν. Αἱ παρατηρήσεις ἐνταῦθα εἶναι ἀξιόλογοι διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ Οὐ. Εἰς τὸ τμήμα τῆς μορφολογικῆς ἀναλύσεως, ἧτις εἶναι ὄντως ἐξαντλητικὴ καὶ τεκμηριωμένη διὰ μεγάλου ἀριθμοῦ πειστηρίων εἰς τὰς σημειώσεις, καθορίζεται ὁ χαρακτήρ τῆς διατυπώσεως τῶν σκέψεων τοῦ Οὐ. καὶ αἰτιολογεῖται ἡ χρῆσις τῶν ἀρχαϊσμῶν ἢ τῶν ἐκφράσεων τῆς οἰκειότητος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μέριμνάν του διὰ τὴν μουσικότητα τῆς φράσεως. Εἰς τὸ τμήμα τῆς συντάξεως ἡ ἔρευνα ἀντιμεταπίπτει δυσχερεῖας ἐκ τῆς βραχυτήτος τῶν ἀποσπασμάτων, ὅμως ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων συνάγονται συμπεράσματα τῆς περιοχῆς τοῦ πιθανοῦ. Ἡ σ. ἐξετάζουσα τὴν ἀποσπασματικότητα τοῦ διασωθέντος ἔργου τοῦ Οὐάρρωνος παρατηρεῖ ὅτι ὁ Νόνιος, ὡς γραμματικὸς, μνημονεύει μόνον διὰ φράσεων τὸν Οὐάρωνα, διότι ἠθέλε νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸ ἔργον του λέξεις ἢ συντάξεις τοῦ ἀνωμάλου ἢ σπανίας, ἐνῶ τὸ ὁμαλὸν κείμενον δὲν τὸ ἐνδιέφερε. Θὰ ἦτο λοιπὸν σφάλμα νὰ συναγάγῃ κανεὶς ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ἀποσπασμάτων τῶν Σατιρῶν ὅτι καὶ τὰ μὴ μνημονευόμενα τμήματα τοῦ ἔργου του εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα.

Ἡ σ. ἐξετάζει περαιτέρω καὶ τὸ λεξιλόγιον τοῦ χρησιμοποιεῖ ὁ Οὐ. καὶ τὰς Ἑλληνικὰς λέξεις καὶ φράσεις. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἀποσπάσματα ὅχι μόνον ἀνάμικτα μὲ ἑλληνικὰς καὶ λατινικὰς λέξεις ἢ φράσεις, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὀλοκληροῦ γραμμένα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ἐκ τῆς ὅλης ἐρένης καὶ τῶν καλῶς τεκμηριωμένων παρατηρήσεών τῆς ἡ σ. συνάγει ὅτι οὔτε φωνητικῶς οὔτε γραμματικῶς οὔτε συντακτικῶς, ἡ γλῶσσα τοῦ Οὐ. ἀποκλίνει περισσώτερον τῶν ἄλλων συγγραφέων οὔτε εἶναι ἀνώμαλος, ὡς κατόπιν φευγαλέας ἐξετάσεως εἶχον ἀποφανθῇ παλαιότεροι κριταί. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ τί χρησιμοποιεῖ καὶ τί ἀποφεύγει ὁ Οὐ. δεικνύεται ὅτι παρουσιάζει μὲν ἀνωμαλίαν γλωσσικὰς, ἀλλ' αὐταὶ ἔχουν τὴν θέσιν των κατ' αὐτὸν ὡς γλωσσολόγον εἰς τοὺς ποιητὰς, ὅτινες δικαιουνοὶ καὶ ὀφείλουσι νὰ χρησιμοποιοῦν λεξικὸν πλουσιώτερον, σπανιώτερον καὶ ἐκφραστικώτερον μαζὶ μὲ ἐξωτικὸς ὄρους καὶ ἰδιαίτερας μορφὰς λόγου. Ἡ σ. εὐρίσκει ὅτι τὰ ἀνώμαλα στοιχεῖα, καθὼς καὶ τοὺς τρόπους καὶ τὰ σχήματα λόγου ὁ Οὐ. τὰ συναρμῶζει ὡς ἀναγκαῖα στοιχεῖα συντακτικὰ τοῦ ὕφους τῶν σατιρῶν του, πολλάκις δὲ ἐκφεύγει τῶν κανόνων χάριν τοῦ ἰδιάζοντος τόνου τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀναγνώστων του. Συνεπῶς αἱ ἰδιότυποι ἐκφράσεις δὲν πρέπει νὰ κρίνονται ὡς ἀρχαϊσμοὶ ἢ χυδαῖσμοί, ἰδίως ὅταν τὰ χωρία τοῦ λόγου, εἶναι ῥητορικά, ποιητικά, ὑψηλὰ καὶ ἐμφατικά, ἀλλὰ ὡς μέσα εἰδικῆς ἐκφράσεως πρὸς διέγερσιν τοῦ ἀναγνώστου. Εἶναι καὶ τοῦτο τὸ εἶδος ἐντὸς τῆς γραμμῆς τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἀσιανικοῦ ὕφους οὔτινας τὴν ἐπίδρασιν φέρει ὁ Οὐ. Περαιτέρω ἡ σ. διαπιστώνει ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Μενιππειῶν Σατιρῶν τοῦ Οὐ. δὲν εἶναι μία, ἀλλὰ ἐνέχει ποικιλίαν, ἀνταποκρίνεται δὲ

εἰς τὴν προσωπικότητά του καὶ εἰς τὴν ἀντίληψίν του διὰ τὸ ἔργον του μὲ λόγον οἰκειότητος, μὲ λόγον καθημερινόν, ἀλλὰ καὶ λόγον κλασσικόν καὶ στίλβοντα καὶ ἀκόμη μὲ λεξιλόγιον τοῦ περιβάλλοντός του δυνάμενον νὰ ἀρέσκη εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ κύκλου του πρὸς οὐς ἀπευθύνεται. Ἐὰν συγκριθῇ πρὸς ἄλλους σατιρικούς, τὸν Πέρσιον καὶ Ἰουβενάλιον, ἡ γλῶσσα τοῦ Οὐ. εἶναι περισσότερον φυσική, ἢ δὲ γλῶσσα τῶν Σατιρῶν του διαφέρει τῆς τῶν ἄλλων, διδακτικῆς μᾶλλον φύσεως ἔργων του.

Αἱ διαπιστώσεις τοῦ βιβλίου, προῖδν μακρᾶς μελέτης καὶ λεπτομεροῦς ἀναλύσεως, στηριχθείσης εἰς ἀφθονα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, μαρτυροῦν τὸν ζῆλον, τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν μεθοδικότητα τῆς σ. ἢ ὅποια οἰκειωθεῖσα τὴν χρῆσιν τοῦ Οὐαρρωνείου λόγου εἰς βάθος ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ νέαν ἀξιόλογον μορφήν τοῦ κειμένου τῶν Σατιρῶν μὲ πλουσίαν τὴν ἰδιὴν τῆς ἀτομικῆν εἰσφορὰν καὶ νὰ ἀποδείξῃ τὸν ἀληθῆ χαρακτήρα τῆς γλώσσης τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου τέκνου τῆς Ρώμης, τὸ ὅποῖον εἶχε τὴν σπανίαν ἱκανοποίησιν νὰ ἴδῃ ζῶν ἰδρῦόμενον ὑπὸ τῶν συγχρόνων του τὸν ἀνδριάντα του.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΚΟΥΤΡΑ, Ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοφάνους :
Αἱ ἀρεταὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλίας, Ἀθήναι, 1973, σσ. XII+189.

The rising interest in Aristotle's political and ethical thought during the past decade makes the present study a timely contribution toward the critical evaluation and assessment of classical theories of social ethics. The author has worked out a detailed analysis of the place and significance of the virtues of justice and friendship in Aristotle's systematic treatment of social ethics. While developing his theme he also offers a number of illuminating comments on the difference between the ancient and modern social structures as well critical contrasts between classical and modern philosophers on the nature of ethical problems and the respective conceptions of method.

Koutras states in the Preface what appears to be one of his guiding principles: «The basic features, the properties and problems of social ethics that concern human beings as citizens remain the same, regardless of particular circumstances». This statement is not without some initial difficulty. As the discussion progresses the reader sees more fully why the author argues along Aristotelian lines in favor of man's unchanging nature. His sympathies with Aristotle go even further than that.

Koutras asserts that Aristotle's social philosophy not only marks an advance over the views of his predecessors, including Plato, but on the whole reflects more adequately the fundamental structure of organized life in the *polis*. While it should be admitted that the domain of ethics for both Plato and Aristotle cannot be understood apart from the wider context of social and political life, since it is here that man forms and shapes his *ethos*, Aristotle found it necessary to criticize Plato's theory of Forms in order to free his views from a transcendent philosophy of ethics and base his system on the finite nature of the individual man. As the author points out, Aristotle relies on the virtues of *phronesis* and *proairesis* as the principles that determine human action, (*prattein*). Yet, it is the virtues of justice and friendship that constitute the binding elements of social